

ביאורים

בפרק א' למדנו על ההדרכה לכלל בני האדם. אדם שטרם הולך כל כולו בדרך הישרה, צריך להתמיד במעשים הנכונים, ולהרגיל את עצמו בדעה הטובה ובמעשיה.

את פרק ב' פותח הרמב"ם בהתייחסות ל'חולים' - בני אדם השקועים בצורה חזקה באחד הקצוות של דעה אחת או יותר. ההדרכה של הרמב"ם לאנשים כאלו היא שונה - הם אינם מתחילים בעשיית המעשים האמצעיים, אלא עליהם, קודם כול, להרגיל את עצמם להיות בקצה השני של הדעה. רק אחרי שתיעקר מלבם המידה הרעה (כי ישתחררו מהקצה שבו היו), יעברו לדרך האמצע וילכו בדרך הישרה.

לדברי הרמב"ם, כשם שאנו מבינים שהעדפת המר והרחקת הדברים המתוקים על ידי חולה הן עיוות, כך צריך להיות ברור לנו שהדבקות של חולי הנפשות בדעות הרעות אינה טבעית. כשאדם בריא אוכל פת ובשר, הוא אינו עושה זאת רק כי אמרו לו שזה המאכל שנכון לאכול. הוא בעצמו מרגיש את התאמת המאכלים לגופו, ושהם בונים ומחיים אותו. כך הליכתו של הבריא בדרך הישרה, אינה נעשית רק כי נכון ללכת בדרך זו, וצריך לכוון דעותיו להיות דעות בינוניות. הבריא מרגיש את התאמת הדעות הנכונות לחייו. כאשר הוא מגיע לדעה אמצעית, הוא אט אט מצליח לחוש שהוא הולך בדרך נכונה, שמצמיחה ומרוממת אותו. מכאן מובן מדוע במצב של חולי צריך האדם לסטות לקצה השני. החולה חש חיבור לדרך המעוותת שלו. בגלל חוליו הוא מרגיש שהיא מתאימה לו. זה, כמובן, דבר שצריך תיקון, והתיקון מתחיל בכך שנשבור אצלו את הדבקות במקום המעוות הזה. רק לאחר מכן נוכל להחזירו למוטב, לדרך הישרה.

השלב הראשון ברפואת המידות הוא ההליכה אל החכמים. בהליכה זו ה'חולה' מבטא הכרה בכך שמידותיו אינן תקינות ושיש לו רצון פנימי לשינוי. הוא מבין שאין די בכך שינהג במידות הטובות או בקצה הנגדי, אלא עליו ללכת אל רופאי הנפשות כדי שההתנהגות המעשית תהיה ביטוי של הכרה ושל רצון פנימיים.

הרחבות

• ללכת לקצה השני בהדרגה

אם יהיה רחוק לקצה האחד - ירחיק עצמו לקצה השני. על הדרכתו של הרמב"ם לרפואתם של חולי הנפשות, הוסיף הגר"א תוספת חשובה: "הרוצה לשוב מדרכו הרעה צריך לשקול מידותיו במאזני צדק. כי מתחילה צריך להתבונן על מידותיו הרעות ולהכירם היטב, ולחנך את עצמו להטות כל מידה אל קצה ההיפוך. כגון מכעס אל החמלה ומגאווה אל תכלית השפלות (אבל לא ידלג בפעם אחת אל קצה ההיפוך רק ילך לאט לאט מדרגה לדרגה) אחר כך יעמוד על הנקודה הממוצעת לפי התורה עד שיהיה לו כטבע ממש. כי אם ילך בתחילה בדרך הממוצעת יחזור חס ושלום לסורו, כי כבר נתגבר עליו יצרו בדרך ההוא" [אבן שלמה א, ג]. הגר"א מודריך שאין לקפוץ אל הקצה השני כנגד טבעו, אלא יש לצעוד צעד אחר צעד ולעלות מדרגה אחר מדרגה כדי לקנות את המדרגה הנמצאת בקצה השני, בלי להיעצר במדרגת האמצע אף שהגיע אליה בהדרגה בדרך עבודתו. כנראה, לא ניתן לקנות את דרך האמצע בלי לקנות את המידה הנגדית קניין אמיתי וגמור. דווקא באמצעות רכישת המידה הקיצונית הנגדית ניתן למצוא את האיזון הנכון ולקבוע אותו בנפש לקניין גמור. מדברי הגר"א לומדים גם שעבודת המידות לא צריכה להיעשות בדרך של שבירת הכוחות הטבעיים והתנגדות להם, אלא דווקא בהדרגה. כאשר פועלים בצורה קיצונית קשה למעשים להשפיע על הנפש שעוד מתנגדת אליהם ביותר.

פרק שני

ההכוונה לדרך הטובה

רפואת חולי
הנפשות

א, חולי הגוף טועמין המר מתוק^ו והמתוק מר, ויש מן החולים מי שמתאנה ונתאב למאכלות שאינן ראויין לאכילה, כגון העפר והפחם, ושונא המאכלות הטובים, כגון הפת והבשר, הפל לפי רב החלי; כך בני אדם שנפשותיהם חולות^ו, מתאנין ואהביין הדעות הרעות, ושונאין הדרך הטובה, ומתעצלין ללכת בה, והיא כבדה עליהם למאד, לפי חלים. וכן ישעיהו אומר באנשים הללו: "הוי האמרים לרע טוב ולטוב רע, שמים חשף לאור ואור לחשף, שמים מר למתוק ומתוק למר" (ישעיה ה, כ). ועליהם נאמר: "העזבים ארחות ישר ללכת בדרךי חשף"^ו (משלי ב, י).

א², ומה היא תקנת חולי הנפשות? ילכו אצל החכמים, שהן רופאי הנפשות, וירפאו חלים בדעות שמלמדים אותם^ו, עד שיחזירו לדרך הטובה. והמפירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם - עליהם אמר שלמה: "ומוסר - אוילים בזה"^ו (שם א, ז).

ב, וכיצד היא רפואתם? מי שהוא בעל חמה^ו - אומרים לו להנהיג עצמו, שאם הקה וקלל לא ירגיש כלל^ו, וילך בדרך זו זמן מרבה, עד שתעקר החמה מלבו^ו.

ב², ואם היה גבה לב^ו - ינהיג עצמו בבזיון הרבה, וישב למטה מן הכלל^ו, וילבש בלויי סחבות^ו המבזים את לובשיהם^ו, וכיוצא בדרךים אלו, עד שיעקר גבה הלב ממנו, ויחזר לדרך האמצעית, שהיא דרך הטובה; ולכשיחזר לדרך האמצעית - ילך בה כל ימיו.

ב³, ועל קו זה יעשה בשאר כל הדעות^ו: אם היה רחוק לקצה האחד - ירחיק עצמו לקצה השני^ו, וינהג בו זמן מרבה, עד שיחזר לדרך הטובה, והיא מדה בינונית שבכל דעה ודעה.

המר מתוק - כאילו הוא מתוק. **שנפשותיהם חולות** - אין הכוונה למחלות נפש קשות הנובעות מפגעים פיזיים או כימיים במוח, שאין האדם יכול לשנותם, והרי הם כשאר המומים שיש בבני האדם, כי אם למי שאינו חי בתודעה נכונה (במשבה ובהכרה), שכבר סיגל לעצמו בעומק נפשו דעות רעות, שיש בידו לשנות אותן. מכל מקום, הרמב"ם סבור שמשברים נפשיים הם תוצאה של תפיסה מעוותת של המציאות. **ללכת בדרךי חשף** - כשם שהחושך אינו מציאות עצמאית אלא העדר אור, כך הרע בעולם איננו מציאות עצמאית אלא העדר טוב. ה' ברא את העולם טוב, והרע שיש בעולם בא מן האדם השם "מסכים" המונעים ממנו בחייו לחיות חיי "אור", שהם הכרת ה' (מור"ג ג, יב; הקדמה לפה"מ אבות, פרק ז). **וירפאו חלים בדעות שמלמדים אותם** - לימוד המידות ודפוסי ההתנהגות הנכונים מתוך תפיסת החיים הנכונה יש בו כדי לעצב את דרכו של האדם בשלווה ולהביט על הקורות אותו באורח ישר ונכון. תיקון הדעות הפסולות שבאדם הוא חלק ממצות החזרה בתשובה לכל אדם ובכל זמן. ולעולם תיקון דעות פסולות קשה לאדם יותר מרפוי המעשים (תשובה א, ז). **ומוסר אוילים בזה** - הטיפשים מבזים את החכמה והמוסר. **בעל חמה** - ראה לעיל ביאר א, א. **לא ירגיש כלל** - לא שישתוק ויצבור כעס במחשבתו, אלא שלא יגיב בגלל הרגש, ובשלב הזה יתייחס לכך בביטול. **עד שתעקר החמה מלבו** - ומוכן שבסופו של התהליך, כשילמד להתאפק, כשיכו אותו לא יתנהג באדישות, אלא יעשה מה שצריך כדי שלא יכו אותו עוד. וכדי לשלוט על המעשים, ולא להיגרר להגיב על מעשי הזולת, צריך לחשוב לפני התגובה. **גבה לב** - גאוותן. **ישב למטה מן הכלל** - במקום לא חשוב. **בלויי סחבות** - בגדים ישנים שכבר בלו, סמורטיים. **המבזים את לובשיהם** - בעיני הבריות, המדמים שיופי בגדי האדם מעיד על כבודו (ראה להלן ה, טו; מור"ג ג, מה). **ועל קו זה יעשה בשאר כל הדעות** - ועל פי עיקרון זה, טיפול בתופעה על ידי תופעה מנוגדת לה, יעשה בשאר המידות. טיפול זה דומה ליישור ברזל מכופף, שצריך לכופף אותו לכיוון נגדי כדי שיתיישר (לשיטה זו בטעמי המצוות ראה מור"ג מה, ג, מט).